Кучерук О. А. Самостійна робота студентів з методики української мови: Методичний посібник. – Житомир, Поліграфічний центр ЖДПУ, 2001. – с. 4-30.

ЗАГАЛЬНІ ПИТАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІНГВОДИДАКТИКИ

Тема 1

МЕТОДИКА ВИКЛАДАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЯК НАУКОВА І НАВЧАЛЬНА ДИСЦИПЛІНА

Викладання мови – це майстерність творення людської душі, бо воно є найніжнішим, найтоншим дітокненням до серця дитини.

Василь Сухомлинський

Запитання і завдання для самопідготовки

1. Визначте предмет вивчення лінгводидактики – науки про теорію і практику навчання мови.
2. Назвіть основні завдання методики викладання української мови як науки.
3. Яку роль відіграють суміжні з лінгводидактикою науки у створенні наукової основи навчання мови в школі?
4. Проаналізуйте проблеми вивчення рідної мови в середній школі.
5. У чому полягає суть педагогічного експерименту як методу наукового дослідження лінгводидактики?
6. Прокоментуйте наведені висловлювання про викладання і вивчення мови.

“Викладання мови – це людинознавство, бо в слові поєднуються думки, почуття, ставлення людей до всього навколишнього світу. Викладання мови – це і суспільствознавство, бо в слові закарбовані століття життя й боротьби народу, його мужність і слава, надії й сподівання” (Сухомлинський В.О. Слово рідної мови// Українська мова і література в школі. – 1987. - №7. – С.52).

“Звичайно ми розглядаємо слово в тому вигляді, як воно подається в словниках. Це все одно, що розглядати рослину в гербарії, тобто не так, як вона справді живе, а як штучно приготована для цілей пізнання. Цим зумовлене те, що багато явищ мови розуміється помилково” (Потебня О.О. Із лекцій з теорії словесності// Потебня Олександр. Естетика і поетика слова. Збірник. – К.: Мистецтво, 1985. – С.84).

“Живий язик можна і треба студіювати як живу рослину, але не можна і не слід засушувати і заковувати в мертві правила і формулки” (Франко І.Я. Зібрання творів у 50 – ти т. Т.37. – К.: Наукова думка, 1976 – 1987. – С.205 – 206).

“Без емоціонального елементу навчання мови не може мати успіху” (Русова Софія. Вибрані педагогічні твори: У 2 кн. Кн. 2. – К.: Либідь, 1997. – С.249).

“Складня повинна навчати про життя групи слів, про життя речень, а не бути тільки показчиком “знаків препинанія”, на що вона звелася скрізь по школах” (Огієнко І.І. Рідна мова в українській школі. – К., 1917. – С.14).

7. Складіть тези повідомлення на тему “Мовна ситуація і завдання української лінгводидактики”.

8. Підготуйтеся до рольової гри. Ви – вчитель-словесник у 5 класі. Якими будуть Ваші дії щодо організації особистісно зорієнтованого навчання синтаксису простого речення на комунікативних засадах?

Рекомендована література

Методика викладання української мови в середній школі/ За ред. С.Х.Чавдарова, В.І.Масальського. – К.: Рад. школа, 1962.

Олійник І.С., Білоусенко П.І. Методика викладання української мови. Практичні та лабораторні заняття: Навчальний посібник/ За ред. І.С.Олійника. – К.: Вища школа, 1991.

Олійник І.С., Іваненко В.К. та ін. Методика викладання української мови в середній школі/ За ред. І.С.Олійника. – К.: Вища школа, 1989.

*Сухомлинський В.*О. Слово рідної мови// Українська мова і література в школі. – 1987. - № 7. – С.52-61.

*Ушинський К.*Д. Рідне слово// Вибрані педагогічні твори в 2-х т. – К.: Рад. школа, 1983.

Контрольні завдання для самостійної роботи[1]

І рівень (максимальна оцінка – 9 балів)

Ознайомтеся з передовим педагогічним досвідом учителів-словесників за матеріалами методичних журналів, посібників. Зробіть відповідні тематичні виписки з опрацьованих джерел. Яке значення має

[1] Примітка. Виконання контрольного завдання для самостійної роботи є обов’язковою умовою для допуску студента до складання заліку та іспиту з методики викладання української мови. Якщо студент вибирає з кожної теми завдання І рівня і, своєчасно виконуючи його, отримує щоразу 9 балів, то за попередньою домовленістю з викладачем залік може бути виставлено автоматично.

творче вивчення і узагальнення досвіду педагогів-новаторів для вдосконалення методики викладання української мови в школі?

II рівень (максимальна оцінка – 6 балів)

Укладіть бібліографію новинок методичної літератури до однієї з актуальних проблем:

а) педагогічні інновації у технології навчання української мови в школі;

б) розвиток культури мовлення учнів середніх класів;

в) формування творчої особистості школяра на уроках мови.

III рівень (максимальна оцінка – 3 бали)

Ознайомтеся із статтею В.О.Сухомлинського "Слово рідної мови". Випишіть її основні положення. Як би ви інтерпретували думку: "Яка культура мовлення в учнів, така у них загальна культура"?

Тема 2

ІСТОРІЯ СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТКУ МЕТОДИКИ ВИКЛАДАННЯ РІДНОЇ МОВИ В ШКОЛАХ УКРАЇНИ

Заборона рідної мови у всьому житті
нашому довела тільки до руйнування.
По школах нищили саму душу вкраїнську,
перекручуючи її на московську.

Іван Огієнко

Запитання і завдання для самопідготовки

1. На основі опрацьованої літератури підготуйте персональні повідомлення на одну з тем: "Мова – душа народу", "Мова – "життя духовного основа".
2. Історія і сьогодення мовної освіти в школі – у чому полягає їхній взаємозв'язок?
3. Зробіть короткий огляд методичних концепцій І.І.Огієнка, С.Х.Чавдарова, О.О.Потебні, В.О.Сухомлинського.
4. Ознайомтеся з "Букварем" Т.Шевченка і дайте йому оцінку.
5. Випишіть цитати з творів К.Д.Ушинського про навчання мови.
6. У чому полягає значення вивчення історії лінгводидактики для вчителів-словесників?
7. Розкрийте новітні тенденції навчання мови.
8. Підготуйте реферат "Історія лінгводидактики і сучасні проблеми навчання мови".

9. Використовуючи поданий нижче матеріал, розкажіть про історію становлення і розвитку української лінгводидактики.

З історії методики навчання української мови

Власний досвід навчання мови починає формуватися з появою перших шкіл у Київській Русі. Вже після офіційного запровадження християнства, з кінця X століття, у школах “навчали грамоти” (основам письма, читання, рахування, хорового співу). Літописи засвідчують, що у Київський період вивчали “письмена грецькі та руські”. Це була елементарна початкова освіта. Азбуку вивчали силабічним методом – спочатку назву букв, а потім склади, грамотність виробляли шляхом написання учнівських вправ, коротких листів-доручень, розпоряджень, зобов’язань, духовних грамот.

До XVI ст. слов’янська мова вивчалася за граматичним нарисом “О осми частях слова” (перекладна праця грецької граматики старослов’янською мовою IX ст.). Середні навчальні заклади в Україні з’явилися у кінці XVI століття. Однією з популярних галузей знань у середньовічній школі стає граматика.

У 1576 р. виникли козацькі школи, вихованці яких вивчали поряд з іншими предметами й українську мову. У цьому ж році в м. Острозі на Волині князь Костянтин Острозький заснував колегію, навчання у якій здійснювалося за поширеною ще в античні часи системою “семи вільних мистецтв” – граматика, риторика, діалектика, арифметика, геометрія, музика, астрономія. Тут вивчали грецьку, латинську мови, найбільше уваги приділяли слов’яноруській мові у варіанті, наближеному до української, розмовної. Тому цю школу ще називали “тримовний ліцей” або “граматична школа”.

Серед викладачів Острозької школи був Дем’ян Наливайко, прихильник створення паралельних текстів. Його лекції, навчальні посібники були написані як старослов’янською, так і тодішньою українською мовою.

Велика заслуга у формуванні національної школи належить релігійним братствам. З ініціативи міщан наприкінці XVI – початку XVII ст. в різних містах і селах України виникли братські школи середнього типу, в яких діти різних соціальних станів вчилися передусім читати і писати, особлива увага приділялася слов’янській і українській книжній мовам. Першу таку школу заснувало Успенське братство у Львові 1586 р. У цьому навчальному закладі викладали такі відомі педагоги, як Стефан і Лаврентій Зизанії, Памва Беринда, Кирило Транквіліон-Ставровецький, Максим Грек, а також учні Острозької школи Іван Борецький, Захарія Копистенський, Мелетій Смотрицький.

Для Львівської греко-слов’янської школи характерними були “українські студії”. Учні вивчали “сім вільних мистецтв”, а коли школа отримала назву гімназії, то навчання складалося з трьох класів граматики та з класів поетики і риторики. Відповідно для потреб школи було надруковано підручник грецької мови з словеноруським перекладом (одна з перших граматик українською мовою)”Адельфотес” (1591р.). Велику увагу в цьому відіграв учитель-грек Арсен Еласонський та його українські учні. В “Адельфотесі” визначено роль граматики – це ключ до розуміння і вивчення різних наук.

1596 р. вийшли посібники Лаврентія Зизанія (українською мовою "Грамматіка словенска…", словник, у якому на 34 листках живою українською мовою пояснено церковнослов'янські слова). Популярним підручником навчання грамоти не лише в Україні, а й в Росії, Сербії, Хорватії упродовж XVII – XVIII ст. була "Грамматіка славенскія правильное синтагма..." (1618; 1619 рр.) Мелетія Смотрицького. Пізніше Памва Беринда видав українською мовою "Лексікон славеноросскій" (1627 р.) – важливу лексикографічну працю, популярну впродовж кількох століть.

У статуті Львівської школи поряд з правилами навчання було вміщено ряд дидактичних і методичних порад, зокрема: щоранку перевіряти, як учні виконали усні і письмові домашні завдання; по обіді залучати школярів до самостійного записування поданого вчителем матеріалу; в процесі вивчення грецької граматики давати учням завдання самостійно відмінювати слова за зразками тощо.

У методиці навчання велика увага приділялася повторенню вивченого учнями матеріалу, міжпредметним зв'язкам грецької мови з слов'янською, організації самонавчання, педагогічній майстерності вчителів. Технологія самостійного здобування знань старшими учнями і вчителями передбачала виготовлення рукописних збірників різних навчальних матеріалів, приказок, цитат, оповідань. Для опанування красномовства після вивчення теоретичних основ наук (граматики, поетики, риторики, діалектики) учні знайомилися з античною літературою та творчістю українських учителів, ораторів, авторів рукописних підручників риторики та поетики, письменників, а потім за цими зразками писали власні твори. Такий підхід до мовної освіти в Львівській братській школі мав значний вплив на формування і розвиток лінгводидактичного досвіду в Україні.

Розвиток вітчизняної освіти пов'язаний з Київською школою на Подолі, заснованою Богоявленським братством 1615 р. Сюди учені з Галичини принесли педагогічний досвід Львівського братства. Ректорами Київської братської школи були Іов Борецький, Мелетій Смотрицький, Касіян Сакович. У кінці 20-х років XVII ст. у цій школі викладалися грецька, латинська, слов'янська, українська і польська мови, початки риторики і філософії. Після об'єднання Київської братської школи з Лаврською школою в 1632 р. було утворено Києво-Могилянську колегію, у якій вивчали "сім вільних мистецтв", особлива увага приділялася опануванню мов. У нижчих класах знайомилися з основами граматики і "синтаксими" латинської, слов'янської, грецької мов, перекладали з однієї мови на іншу, виконували вправи, вчили напам'ять тексти відомих письменників, у середніх класах під керівництвом досвідчених учителів учні складали промови, вірші.

З 1701 р. Києво-Могилянська колегія стає академією. У 4–х граматичних класах учні вивчали поряд із слов'янською, латинською, грецькою та польською мовами і українську книжну (руську). При цьому користувалися граматиками Мелетія Смотрицького і Лаврентія Зизанія.

Одним із випускників Києво-Могилянської академії був український просвітитель Григорій Сковорода. Він виробив систему дидактичних поло-

жень, яких дотримувався, працюючи приватним учителем, викладаючи словесність у Переяславському колегіумі (1753 р.), у Харківській колегії 1759-1764 рр. (з перервою на 1760-1761 н.р).

Серед основних засад його теорії пізнання є ідея врахування вікових особливостей учнів, наочність, самостійність і активність, системність навчання. У практиці навчання Григорій Сковорода часто використовував метод розповіді, бесіду, спостереження над предметами і явищами, переклад іншомовних текстів рідною мовою, віршовані перекази прозових творів, тематичні виписки, взаємолистування з учнем, самоперевірку власних робіт.

На жаль, з кінця XVIII ст. починається зросійщення шкіл, українська мова як окремий навчальний предмет забороняється. У той же час виходить перша граматика української мови О.Павловського (1818 р.).

У 1820 – 1832 рр. працює Ніжинська гуманітарна гімназія. Викликає інтерес творчий досвід організації навчання, запроваджений директором Іваном Орлаєм, зокрема учні гімназії поділялися на шість спеціальних груп: основи мови вивчали *принципісти*, *граматисти* займалися етимологією слів, їхніми генетичними зв'язками з іншими словами тієї самої чи спорідненої мов, відповідно були групи *синтаксистів*, *риторів*, *піїтів*, а також *естетів*, що навчалися на рівні естетичного сприймання мови шляхом поєднання читання з аналізом класичних творів латинської, німецької, французької, російської словесності.

Значну роль у становленні і розвитку лінгводидактичних засад на Україні в другій половині XIX століття відіграв методичний посібник Ф.І.Буслаєва "О преподавании отечественного языка".

Наслідком масові русифікації на Україні стало те, що наприкінці 50 – х рр. XIX ст. з ініціативи громадськості, зокрема студентів, викладачів Київського університету, виникали недільні школи різного типу для дорослих, підлітків і дітей. Організація навчання в недільних і щоденних школах потребувала відповідних підручників. Це дало поштовх до створення українських навчальних книг визначними діячами. Щоправда, більшість тогочасних букварів містили матеріал для читання ізольованих, позбавлених змісту складів, а це суперечило природності навчально-виховного процесу.

У 1857 р., 1861р. було видано "Граматку з малюнками" П.О.Куліша (159 сторінок). Автор, крім релігійного матеріалу, вмістив також навчальні тексти про Україну і українську мову, прислів'я. Незважаючи на те, що підручник написаний українською мовою, П.О.Куліш призначив за нього високу ціну, тому придбати його проста людина не могла.

1861 р. в Полтаві вийшла "Азбука по методе Золотова для Южнорусского края" керівника Полтавської 1-ої недільної школи А.І.Строніна. В основу цієї "Азбуки" (23 сторінки) покладено звуковий метод навчання грамоти, застосовуваний у Росії Золотовим. Недолік праці А.І.Строніна – наявність беззмістовних слів (наприклад, ям-мя, де-де та ін.), також обмежена кількість текстів для читання, що не могло формувати інтерес до мови.

Т.Г.Шевченко вирішив укласти власний підручник для навчання грамоти в недільних школах. У січні 1861 р. вийшов його "Букварь Южнорусс-

кий” (24 сторінки). На жаль, через вісім місяців цензура заборонила розповсюджувати цей підручник, можливо, тому, що в ньому мало релігійних текстів, а фольклорний матеріал передусім близький психології простого народу. 1863 р. Валуєвським указом було припинено шкільництво українською мовою.

Незважаючи на офіційне закриття недільних шкіл у 1862 р., народні ентузіасти-просвітителі продовжували розпочату справу. Х.Д.Алчевська того ж року нелегально заснувала Харківську недільну школу, що офіційно була відкрита у 1870 р. 1883 р. Б.Д.Грінченко очолив гурток учителів, які відвідували педагогічні курси в Змієві на Харківщині. Крім популяризації української книги, гуртківці обговорювали проблеми викладання рідної мови. Всупереч царській забороні Б.Д.Грінченко один з перших запровадив навчання українською мовою на Харківщині, Луганщині. Народні вчителі навчали рідної мови шляхом викладання нею інших предметів. Б.Д.Грінченко, працюючи на освітянській ниві, відновлював у селах народні звичаї, розучував із школярами українські народні пісні, проводив бесіди, залучав учнів писати рецензії українською мовою на прочитані книги, твори однокласників.

На допомогу школам вийшов “Буквар” О.О.Потебні (1869 р.). У 60-х рр. XIX століття К.Д.Ушинський видав навчальні книги “Родное слово”, “Детский мир”.

Тим часом на Галичині до середини XIX ст. існували тільки початкові українські школи. Для навчання грамоти використовувалися підручник Мелетія Смотрицького, книга В.Мрозовича “Руководство к славянской граматиці” (1794-1821 рр.). Цісарський уряд намагався латинізувати український алфавіт, що призвело до так званої “азбучної війни”. Проти заміни українського алфавіту латинським “абецадло” виступив М.Шашкевич і опублікував брошуру “Азбука і abecadlo”. Перші граматики “руської”, “малоруської” мови в Галичині, але польською мовою створили І.Могильницький (1829 р.), І.Вагилевич (1845 р.), Й.Лозинський (1846 р.). Для Галицьких шкіл було видано “Буквар” А.Добрянського (1848 р.), “Руську граматику” С.Смаль-Стоцького і Ф.Гартнера, “Граматку (український буквар) з малюнками” Т.Лубенця (1883 р., 1906 р.).

На Буковині у другій половині XIX - на початку XX ст. навчанням народу рідної мови займалося товариство “Українська Школа” (С.Смаль-Стоцький, О.Попович, А.Клим та ін.).

Про стан рідномовної освіти на західних землях свідчить такий факт: в 1911 р. в Галичині було 2514 урядових початкових українських шкіл, а в 1042 школах українська мова була обов’язковим предметом; на Буковині з 216 українських шкіл у 23 – вивчалася українська мова як навчальний предмет.

З кінця XIX ст. в Україні почали організовуватися земські школи. Виникла потреба у нових підручниках рідної мови для українського народу. Зусиллями губернських та повітових земств було видано граматки української мови А.Кримського, С.Черкасенка, І.Нечуя-Левицького, “Рідне слово” Б.Грінченка (1889 р.), його “Українську граматку до науки читання й писання”(1907, 1917 рр.), в кінці якої автор подав звернення “До вчителів”.

Рідна школа в Україні відновилася у 1917 р. Після ухвалення резолюції про розвиток українського національного шкільництва на Першому Українському педагогічному з'їзді (квітень, 1917 р.) розпочинаються активні пошуки в розв'язанні проблем рідномовної освіти. У серпні на Другому Всеукраїнському педагогічному з'їзді з доповіддю "Рідна мова в школі" виступив І.Огієнко.

Для навчання літературної мови було видано "Українську граматику" Є.Тимченка (1917 р.) "Граматику української мови" І.Огієнка (1918 р.), підручник І.Огієнка "Рідне писання" (1918 р.), який користувався попитом аж до 1930 р. Система побудови "Рідного писання" послідовна і продумана: після теоретичного матеріалу подано питання до теми, а далі – висновки. Закінчується кожен параграф різноманітними вправами творчого характеру. Ілюстративний матеріал цього підручника – художні тексти П.Куліша, Л.Глібова, Т.Шевченка, С.Воробкевича та ін. У підручнику учні-початківці мали змогу прочитати про Кирила і Мефодія, П.Беринду, Л.Зизанія, І.Вишенського, І.Мазепу тощо.

Педагогічний журнал "Вільна українська школа" (1918-1920 рр.) висвітлював проблеми змісту освіти, методів навчання, підготовки нових українських підручників. Наприклад, статті О.Левицького " Про навчання рідної мови в українській школі (Спроба методики)", М.Грушевського про українську мову й українську школу, аналіз виданих граматик Б.Грінченка, С.Черкасенка, Т.Лубенця, С.Русової, О.Курило (за підручником "Початкова граматика" О.Курило навчали української мови в 1919 –1925 рр.).

Влітку 1918 р. на зміну Центральної Ради приходить гетьманський уряд Павла Скоропадського. За вісім місяців гетьманської влади відбуваються значні позитивні зрушення в розвитку національної школи. Так, Міністерство народної освіти і мистецтв у Києві на чолі з Миколою Василенком оприлюднило закон про обов'язкове навчання української мови і літератури в усіх середніх школах.

У час Директорії було прийнято Закон про українську мову. Міністерство освіти з 6 січня по 15 лютого очолював І.Огієнко. За його участю було впроваджено єдиний правопис з української мови для обов'язкового шкільного вжитку в усій Україні.

З наступом більшовиків у лютому Директорія переїжджає до Вінниці, а на її місце з Харкова у Київ перебирається радянський уряд України. Державною мовою стає російська. По всій країні було обмежено права українців на рідномовну освіту (Буковина перебувала під румунською окупацією, Закарпаття – під чеською, Галичина – під польською, Наддніпрянщина – під російсько-радянською). Наприклад, у 1919 р. на Галичині діють двомовні школи, але офіційною визнана польська мова. Вже з квітня 1920 р. проводиться політика полонізації українських земель, а у 1924 р. набуває чинності Закон про утраквізацію (шкільну систему, згідно з якою навчання учнів здійснюється двома мовами). Таким чином на галицьких землях поступово знищувалися українські школи.

1923-1933 рр. ввійшли в історію України як період українізації. Перші офіційні документи – декрет Раднаркому "Про заходи в справі українізації

шкільного виховання і культурно-освітніх установ” та декрет ВУЦВК і Раднаркому “Про заходи рівноправності мов і про допомогу розвиткові української мови” – відіграли позитивну роль для розвитку національної освіти. Розбудова рідномовної школи була нелегкою, не вистачало кваліфікованих фахівців. Але, попри усілякі негаразди, ці десять років активізували духовне життя нашого народу.

Серед перших методичних посібників варто згадати “Методичні уваги для вчителя старшого концентру трудшколи “ О.Білецького і Л.Булаховського (1927 р.), “Методику рідної мови” А.Машкіна (1930 р.).

У період розбудови національної школи творчо працював Л.Булаховський, особливо над створенням навчальних програм, підручників, методичних рекомендацій. Власні методичні погляди він висвітлював у журналі “Шлях освіти” (1924-1926 рр.). Активну участь у розвитку методики навчання української мови бере С.Чавдаров. Він рішуче виступав проти засилля формальної граматики в школі, боровся проти комплексно-проектної системи навчання (1923-1930 рр.), недооцінки художнього слова в школі, надмірного захоплення формами ділового письма, ігнорування потреби виправлення помилок учнів, навчання грамоти без букваря, брав участь у підготовці стабільної програми 1933 р., що будувалася за принципом систематичного викладу навчального матеріалу. Спираючись на погляди І.Срезневського, Ф.Буслаєва, К.Ушинського, Л.Булаховського, С.Чавдаров створив наукову основу для подальшого розвитку методики української мови, передовсім граматики. Пізніше з-під його пера вийшли такі праці: “Як викладати українську мову в початковій школі” (1934 р.), “Переказ у школі” (1936 р.), монографії “Методика викладання української мови в початковій школі” (1937 р.), “Методика викладання української мови (граматики і правопису) в середній школі (1939 р.), посібник у співавторстві з В.Масальським “Методика викладання української мови в середній школі” (1962 р.) та ін.

Уже в 30-х рр. XX ст. посилюється всеохоплююча русифікація, національні інтереси нехтуються. Заснований у 1933 р. мовознавчий часопис “Рідна мова” почав виходити у Варшаві. У першому числі (номері) було опубліковано статтю І.Огієнка “Української літературної мови мусимо вчитися, щоб знати”. За сім років свого існування цей журнал мав особливий вплив на поширення норм літературної мови в Галичині. 1935 р. побачив світ рідномовний катехізис І.Огієнка передусім для вчителів та учнів під назвою “Наука про рідномовні обов’язки”. Потрібно згадати і підручники граматики української мови переважно для гімназій П.Коваліва, В.Катрана, Ю.Шереха, видані на еміграції у 30-40-х рр. XX ст.

У повоєнний період плідно працює В.Сухомлинський. Спираючись на “педагогіку серця” Г.Сковороди, “філософію серця” П.Юркевича, він розробив власну методику формування творчої особистості учня засобами рідної мови і висвітлив її в численних монографіях і лінгводидактичних статтях.

З 1951 р. в Києві на допомогу вчителю-словеснику починає виходити методичний часопис “Українська мова і література в школі” (зараз “Дивослово”).

Кінець 50-х – початок 60-х рр. XX ст. – нелегкий період в історії розвитку вітчизняної лінгводидактики. 1958 р. у Москві опубліковано проект семирічного плану розвитку народного господарства країни. В одному з пунктів проекту зазначено, що вивчення другої мови у національній школі є необов'язковим, тобто у російськомовній школі українська мова стала факультативним предметом. Такий підхід призвів, врешті, до обмеженого вживання української мови взагалі. Через рік в Україні було узаконено зросійщення школярів (Закон "Про зміцнення зв'язку школи з життям і про дальший розвиток народної освіти в УРСР"). На основі законодавчих положень вивчення російської мови було обов'язковим, а української – за умови, якщо її обрали батьки чи самі учні. У жовтні 1959 р. в Києві на з'їзді вчителів України виступив М.Рильський на захист рідної мови (щоправда, текст виступу було вилучено із збірника опублікованих матеріалів з'їзду).

З 1983 р. парадоксальна ситуація загострилася: для вивчення російської мови в українській школі створювалися набагато кращі умови, ніж для національної. Так, на вивчення російської мови в українських школах збільшувалася кількість годин. Класи, в яких більше 25 учнів, ділилися для уроків російської мови на дві групи. Державна політика призвела до того, що в Запоріжжі, наприклад, на 1987 р. була 1 українська школа і 95 російських, 5 змішаних, у Житомирі – 14 українських, 16 російських, 1 змішана. Завдяки постановам Міносвіти України у 80-х рр. XX ст. зросла кількість російських навчально-методичних видань для середніх шкіл порівняно з українськими.

Такий стан мовної освіти в країні серйозно занепокоїв культурних і громадських діячів. Українські письменники (Д.Павличко, І.Драч, О.Підсуха та ін.) висловили тривогу за тогочасний стан вивчення рідної мови і літератури в школі, за байдуже ставлення частини батьків, а відтак і учнів до рідної мови як до меншовартісної. У червні 1987 р. на Пленумі правління Спілки письменників України було прийнято рішення про необхідність піднесення ролі української мови в національному вихованні молоді.

Значним недоліком традиційної шкільної системи XX ст. (до 90-х рр.) визнано спрямування роботи вчителів, у тому числі словесників, на формування "гвинтиків" механізму тоталітарної держави, а не на розвиток творчої комунікативної особистості, здатної знайти вихід із нестандартних практичних, життєвих ситуацій.

На часі стала потреба в різнобічному особистісному і мовленнєвому розвиткові учнів. Над актуальними проблемами навчання української мови в школі активно працюють О.Біляєв, М.Вашуленко, С.Караман, Л.Мацько, М.Пентилюк, Л.Симоненкова, Л.Скуратівський, Г.Шелехова та ін. Зміст і завдання мовної освіти в сучасній школі визначено в "Концепції навчання державної мови в школах України" (1996 р.), чинній програмі з української мови (1998 р.), діючих підручниках тощо.

Запитання для самоконтролю

1. *Яким було навчання грамоти у школах Київської Русі?*

2. *Яке місце займала граматика в освітній системі Острозької школи (1576-1636 рр.)?*
3. *Які традиції навчання граматики в братських школах необхідно творчо застосовувати в сучасній школі?*
4. *Які Ви знаєте підручники для навчання мови, видані на зламі XIX-XX ст.?*
5. *Що було зроблено в період національного відродження 1917-1920 рр. для покращання становища рідномовної освіти в Україні?*
6. *У чому особливості розвитку методичної думки в 1920-1930 рр.?*
7. *Що характерно для розвитку мовної освіти в 1950-1990 рр.?*
8. *Хто з методистів працює над сучасними проблемами навчання української мови в школі?*

Рекомендована література

Бакум З.П. С.Х.Чавдаров і лінгводидактика// Початкова школа. – 1997. - № 2. – С.51-53.

Біляєв О.М., Скуратівський Л.В. та ін. Концепція навчання державної мови в школах України// Дивослово, 1996. - № 1. – С.16-22.

Болтівець С. Іван Огієнко: мова як вираження національної психіки, душі й свідомості народу// Дивослово. – 1994. - № 7. – С.23-27.

*Булаховський Л.*А. Вибрані праці в 5-ти т. Т.1. Загальне мовознавство. – К.: Наукова думка, 1975.

Веркалець М.М. Педагогічні ідеї Б.Д.Грінченка. – К.: Знання, 1990.

Грушевський М. Про українську мову і українську школу. – К.: Веселка, 1991.

Дмитровський Є.М. Методика мови на Україні в дожовтневий період// Методика викладання української мови і літератури. Республіканський науково-методичний збірник. Вип. 3. – К.: Рад. школа, 1968. – С.160-175.

Ісаєвич Я.Д. Братства та їх роль в розвитку української культури XVI-XVIII ст. – К.: Наукова думка, 1966.

Мамчур Л. Робота В.О.Сухомлинського над розвитком мовлення учнів// Українська мова і література в школі. – 1998. - № 1. – С.106-109.

Методика викладання української мови в середній школі/ За ред. С.Х.Чавдарова, В.І.Масальського. – К.: Рад. школа, 1962.

Огієнко І. Українська культура. – К., 1918.

ОгієнкоІ. Українська мова. Бібліографічний покажчик літератури до вивчення української мови. Порадник студентам, вчителям і всім тим, хто бажає найкраще вивчитись української мови. – К., 1918.

Олійник І.С., Іваненко В.К. та ін. Методика викладання української мови в середній школі/ За ред. І.С.Олійника. – К.: Вища школа, 1989.

Педагогічні ідеї Г.С.Сковороди. – К.: Вища школа, 1972.

Чавдаров С.Х. Педагогічні ідеї Тараса Григоровича Шевченка. – К.: Рад. школа, 1953.

Шевченко Т.Г. Буквар південноруський 1861 року: Для молодшого та середнього шкільного віку/ Упоряд. М.М. Ілляша. – К.: Веселка, 1991.

Контрольні завдання для самостійної роботи

І рівень

Підготуйте реферат на одну з тем: “Методичні ідеї О.О.Потебні у практиці роботи вчителів словесників”, “І.І.Огієнко – оборонець рідномовної школи”, “Науково-методична діяльність Л.А.Булаховського”, “Лінгводидактична спадщина С.Х.Чавдарова”, В.О.Сухомлинський і лінгводидактика”, “Проблема естетичного виховання словом у методичній концепції В.О.Сухомлинського”, “Розвиток усного і писемного мовлення учнів у методичних працях І.О.Синиці”.

ІІ рівень

Перегляньте найновіші методичні посібники з української мови. Розробіть методичні рекомендації до використання одного з них у практиці роботи вчителя-словесника.

ІІІ рівень

Складіть анотацію на один з розділів першої частини книги В.Т.Горбачука “Барви української мови” (К.: КМ ACADEMIA, 1997. – 272 с.).

Тема 3

ЗМІСТ, ПЛАНУВАННЯ ТА ОРГАНІЗАЦІЯ ШКІЛЬНОГО КУРСУ МОВИ

Слід постійно пам’ятати, що треба передавати
учневі не тільки ті чи інші знання, а й
розвивати в ньому бажання і здатність самостійно,
без учителя, засвоювати нові знання.

Костянтин Ушинський

Запитання і завдання для самопідготовки

1. Охарактеризуйте пріоритетні напрями реформування навчання рідної мови в школах України.
2. Чим зумовлена основна мета навчання української мови в середній школі, що полягає у формуванні національно свідомої, духовно багатої мовної особистості?
3. Сформулюйте основні завдання організації шкільного курсу української мови на сучасному етапі розвитку національної школи.

Звірте свої міркування з поданими положеннями у “Пояснювальній записці” до чинної програми.

4. Розкрийте лінгвістичний, етнокультурознавчий і методологічний компоненти змісту шкільного курсу мови.

5. Охарактеризуйте етапи мовної освіти в школі.

6. Проаналізуйте основні програми з української мови, що вийшли у XX ст. Законспектуйте “Пояснювальну записку” до чинної програми з рідної мови.

7. У чому суть тематичного і поурочного планування матеріалу вчителем-словесником?

8. Як Ви розумієте думку: “… українська мова – це не тільки навчальний предмет (хоча і предмет), а це ще й у першу чергу сфера та засоби пізнання світу, сфера і засоби формування особистості дитини. Це шлях уходження в культуру” (Мацько Л.І. Про державний освітній стандарт з української мови для середньої школи// Дивослово, 1996. - №2. – С.62).

9. Опрацюйте сучасну концепцію навчання мови і на її основі складіть пам’ятку або поради для молодого вчителя-словесника.

10. Які питання Ви б хотіли обговорити із студентами під час дискусії на тему “Урок української мови XXI століття: основні завдання і шляхи реформування мовної освіти в школі”?

Рекомендована література

Біляєв О.М., Вашуленко М.С. та ін. Проект стандарту освітньої галузі “Українська мова”// Державний стандарт загальної середньої освіти в Україні (проект). Ч.1. – К.: Генеза, 1997.

Біляєв О.М., Скуратівський Л.В. та ін. Концепція навчання державної мови в школах України// Дивослово, 1996. - № 1. – С.16-22.

Ісак Наталія. Диференціація та індивідуалізація навчання (з досвіду)// Урок Української. – 2000. - № 5-6. – С.32-35.

Караман Станіслав, Тихоша Валентина. Технологічні підходи до створення посібників і підручників з української мови для гімназії// Дивослово. – 2000. - № 4. – С.36-38.

Мацько Любов. Сучасні підходи до створення підручників з української мови: місце лінгвостилістики. – Дивослово. – 1999. - № 8. – С.39-42.

Методика навчання рідної мови в середніх навчальних закладах/ За ред. М.І.Пентилюк. – К.: Ленвіт, 2000.

Олійник О.Б. Українська мова: Підручник для 8-9 класів середньої школи. – К.: Альфа, 1997.

Програми для середньої загальноосвітньої школи. Рідна мова. – 5-11 класи. – К.: Перун, 1998.
Рідна мова: Підручник для 5 класу/ Г.Р.Передрій, Л.В.Скуратівський та ін. – К.: Освіта, 1996.
Ющук І.П. Навчання рідної мови в 5 класі: Методичні поради до підручника. – К.: Освіта, 1998.
Ющук І.П. Психологічний аспект у методиці викладання рідної мови// Дивослово. – 1999. - № 8. – С.42-44.
Ющук І.П. Рідна мова: Підручник для 6 класу. – К.: Освіта, 1998.

Контрольні завдання для самостійної роботи

І рівень

Зробіть аналіз одного з діючих підручників з української мови (5-9 класи) на прикладі конкретного розділу, враховуючи: принципи укладання теоретичного і практичного матеріалу; зміст і характер вправ, матеріалу для повторення, розвитку мовлення; наявність наочності і її призначення. Запропонуйте можливі шляхи вдосконалення проаналізованого підручника.

ІІ рівень

Напишіть рецензію на статтю М.Крупи "Український менталітет і дидактичні матеріали шкільних підручників" (Дивослово. – 1996. - №2. – С.54-55).

ІІІ рівень

Перегляньте найновіші збірники диктантів і переказів. Дайте одному з них характеристику.

Тема 4

ЗАГАЛЬНОДИДАКТИЧНІ І ВЛАСНЕ МЕТОДИЧНІ ПРИНЦИПИ ТА ЇХ ВИМОГИ ДО ОРГАНІЗАЦІЇ НАВЧАННЯ МОВИ

> В основі навчання рідної мови в усіх типах
> шкіл лежать загальнодидактичні принципи,
> які зумовлюють доцільний вибір методів
> і прийомів навчання, забезпечують належний
> рівень засвоєння змісту шкільного курсу мови
> і формування комунікативних умінь і навичок.
>
> *Марія Пентилюк*

Запитання і завдання для самопідготовки

1. Що таке принципи навчання? На які принципи спираються сучасні лінгводидакти в методичних рекомендаціях?
2. Випишіть висловлювання педагогів, у яких обстоюються загальнодидактичні принципи щодо навчання мови.

Наприклад.

Принцип свідомості. “Знати граматику – це не означає обов’язково наводити в кожному випадку правило. Багато грамотних людей давно забули точне формулювання правил, але пишуть без помилок. Знати граматику – це означає осмислити правило на численних фактах живої мови. Якщо правило завчене без усвідомлення достатньої кількості фактів, учень на деякий час запам’ятає його, але знати не буде, а через те швидко забуде” (Сухомлинський В.О. Вибрані твори в 5-ти т. Т.4. – К.: Рад. школа, 1976. – С.253).

Принцип міцності знань. “Якщо правило, формулу чи інше узагальнення, що застосовується в житті для пояснення або аналізу багатьох фактів, учитель прагне “пройти” на одному або кількох уроках, відразу добитися, щоб учні міцно його засвоїли, неминучі не лише поверхові знання, а й притуплення розумових здібностей, сковування творчих сил розуму” (Сухомлинський В.О. Вибрані твори в 5-ти т. Т. 4. – К.: Рад. школа, 1976. – С.273).

Принцип свідомості. “ Після пояснення треба дати час на осмислення: у класі тиша, учні думають над тим, про що розповів учитель. Залежно від змісту матеріалу осмислення виявляється у різноманітних формах роботи: читанні, складанні плану, виконанні схеми, малюнка тощо” (Сухомлинський В.О. Вибрані твори в 5-ти т. Т.4. – К.: Рад. школа, 1976. – С.593).

Принцип активності. “Важливим засобом активізації думки є виконувана учнями самостійна робота, яка органічною складовою частиною входить у вивчення нового матеріалу” (Сухомлинський В.О. Вибрані твори в 5-ти т. Т. 4. К.: Рад. школа, 1976. – С.591).

3. У чому полягає регулятивна функція принципів навчання у практиці роботи вчителя-словесника? Обґрунтуйте свою думку.

4. Підготуйтеся до рольової гри. Ви активізуєте мислительну діяльність учнів у процесі вивчення лексичного значення слова (5 клас).

5. Одним із дидактичних принципів є зв’язок навчання з вихованням. Опрацюйте поданий матеріал про принципи мовно-естетичного виховання і розкажіть, як би Ви реалізували ці положення під час вивчення теми “Значущі частини слова” (5 клас) або “Односкладні речення” (8 клас).

Принципи виховання почуття прекрасного на уроках мови

Ефективність мовної освіти в школі значною мірою визначається принципами мовно-естетичного виховання. Наприклад, принцип *формування мовно-естетичної освіченості* передбачає ознайомлення учнів з такими поняттями, як “тонке чуття мови”, “мовний смак”, “мовний стиль”, “мовна глухота”, “образність”, “гуманістична наповнюваність висловлювання”, “відшліфованість сло-

ва”, “переконливість промови”, формування в них лінгвістичного світогляду, естетичного чуття засобами мови тощо.

Реалізація *екстралінгвістичного підходу до фактів мови* як вихідне положення навчання мови дозволить розглядати і добирати мовні засоби через усвідомлення позалінгвістичних факторів (адресата мовлення, мети висловлювання, життєвих ситуацій і явищ природи).

Основоположного значення у вихованні почуття прекрасного набуває *цілісність емоційного і раціонального пізнання мови з опорою на виражальні засоби*. Дотримання цього принципу сприяє уникненню чисто логічного, безóбразного, а тому і недостатньо ефективного пізнання живого організму мови. Такий підхід передбачає створення текстової основи мовного дидактичного матеріалу. Тільки текст здатний створити емоційно-естетичний фон сприймання мови, вплинути на почуття, а також розкрити окреме мовне явище у зв’язку з іншими, повноцінно, природно. Відповідно під час вивчення фонетики виникає потреба у доборі спеціального дидактичного матеріалу – пісенно-фольклорного, ритмізованого художнього тексту – це дасть можливість відчути і осмислити музику слова. Увага до виражального потенціалу дидактичного матеріалу (з опорою на власне українську лексику) сприяє збагаченню словника учня як основи для розвитку думки, повноцінного сприймання прирощеного значення слова. Частини мови також формуються у контексті (наприклад, “Розумний научить, а дурень намучить”, “У невмілого руки не болять”), тому вивчати їх потрібно у реченні (тексті). Використання прислів’їв, текстів І.Котляревського, Панаса Мирного, Т.Шевченка, Є.Гуцала на уроках мови дасть можливість розкривати самобутність українського речення як одиниці синтаксису, виражальні ознаки граматичної будови української мови взагалі.

Єдність лінгвістичного та літературознавчого підходів до слова в аналізі тексту художнього стилю на уроках мови потребує встановлення зв’язків між формою, змістом і функцією засобів мови. Якщо не дотримуватися цього положення фактично відбувається деформація розуміння мови як багатогранного явища.

Принцип *поєднання естетичного розвитку дітей із словесною творчістю* передбачає використання вчителем-словесником творчих завдань для учнів.

Наведені положення визначають загальні орієнтири навчання мови в естетичному аспекті, залишаючи максимальний простір для власного підходу в практиці роботи вчителя.

Запитання для самоконтролю

1. *У чому суть принципів мовно-естетичного виховання?*
2. *З яких закономірностей навчання мови випливають наведені положення?*
3. *Що потрібно врахувати вчителеві для реалізації основних положень естетичного виховання на уроках мови?*

Рекомендована література

Біляєв О.М., Мельничайко В.Я. та ін. Методика вивчення української мови в школі. Посібник для вчителів. – К.: Рад. школа, 1987.
Кучерук О.А. Проблеми розуміння учнями естетичної функції мови// Нові технології навчання. – К.: НМЦ ВО. – 2000. – Вип. 26. – С.205-213.
Олійник І.С., Іваненко В.К. та ін. Методика викладання української мови в середній школі/ За ред. І.С.Олійника. – К.: Вища школа, 1989.
Методика навчання рідної мови в середніх навчальних закладах/ За ред. М.І.Пентилюк. – К.: Ленвіт, 2000.
Плиско К.М. Принципи, методи і форми навчання української мови. – Х.: Основа, 1995.
Програми для середньої загальноосвітньої школи. Рідна мова 5-11 класи. – К.: Перун, 1998.

Контрольні завдання для самостійної роботи

І рівень

Змоделюйте систему загальнодидактичних і власне методичних принципів та їх напрямів реалізації у навчанні мови за наведеним зразком.

Зразок.

Принципи	Основні напрями реалізації
Актив-ність	1. Залучення учнів до самостійної активної розумової діяльності на основі асоціативних зв'язків. 2. Опора на відоме, вивчене раніше в організації навчальної діяльності школярів. 3. Використання на уроках проблемно-ситуативних завдань. 4. Розвиток у школярів навичок пошукового характеру та ін.
Увага до матерії мови	1. Розвиток і вдосконалення навичок виразного читання опорних текстів дидактичного матеріалу. 2. Використання і аналіз звукової наочності. 3. Комунікативно-діяльнісний підхід у вивченні теорії мови та ін.

ІІ рівень

Складіть фрагмент плану-конспекту уроку мови на одну з тем, накресливши можливі шляхи реалізації власне методичних принципів.

ІІІ рівень

Виготуйте текстові та ілюстративні картки роздавального дидактичного матеріалу (для індивідуальної, парної чи групової робо-

ти). Підготуйте і напишіть методичні рекомендації до використання їх у практиці роботи вчителя-словесника.

Тема 5

МЕТОДИ І ПРИЙОМИ НАВЧАННЯ МОВИ

> Успіх розумового виховання залежить від творчого застосування методів навчання, від різноманітності тих деталей, які зумовлюються конкретною обстановкою і не можуть бути передбачені заздалегідь теорією навчання.
>
> *Василь Сухомлинський*

Запитання і завдання для самопідготовки

1. Які методи навчання стали традиційними в українській лінгводидактиці?
2. У чому полягає суть методів проблемного навчання мови?
3. Які засоби навчання пропонує використовувати на уроках мови сучасна лінгводидактика?
4. Прокоментуйте висловлювання на конкретному прикладі мовного матеріалу:

"Майстерність шкільної розповіді трапляється не часто не тому, що це рідке обдарування, а тому, що й обдарованій людині треба багато працювати над собою, щоб виробити в собі майстерність цілком педагогічної розповіді" (Ушинський К.Д. Об учебно-воспитательной работе. – М.: Учпедгиз, 1939. – С.83).

5. Висловіть своє ставлення до поданої думки:

"Досі немає єдиного погляду на суть проблемного навчання. Одні дидакти і методисти називають його методом, другі – своєрідним типом навчання, треті вважають, що правильніше говорити не про проблемне навчання, а проблемність у навчання, яка передбачає використання проблемних завдань і запитань, спрямованих на розвиток пізнавальної активності учнів" (Бєляєв О.М. Сучасний урок української мови. – К.: Рад школа, 1981. – С.73)

6. Проілюструйте на прикладах, як ви розумієте наведені думки:

"Без фонетичного пояснення залишається незрозумілим цілий ряд явищ морфології (наприклад, творення слів і їх форм за допомогою чергування звуків і наголосу), а часом і синтаксичних (розрізнювання розповідних, питальних, спонукальних і окличних речень за допомогою інтонації, вживання розділових знаків тощо)" (Тоць-

ка Н.І. Дидактичний матеріал з фонетики: Посібник для вчителя. – К.: Рад. школа, 1991. – С.3).

"У процесі усвідомлення особливостей усіх мовних одиниць, їх можливостей щодо вираження думок і почуттів мовця, їх значення для досягнення комунікативних якостей висловлювань – правильності, точності, логічності, емоційності – важливу роль відіграють аналітичні вправи, які у шкільній практиці прийнято називати *мовним розбором*" (Мельничайко В.Я. Види мовного розбору. Українська мова. Довідник. – Тернопіль: Богдан, 1997. – С.3).

7. Зробіть рецензію на методичний посібник Л.М.Златів, М.М.Тимочків "Уроки рідної мови. 9 клас. Книга для вчителя"(Тернопіль: Богдан, 2000. –128 с.).

8. Складіть алгоритм-схему до вивчення теми "Дієприслівниковий зворот".

9. Розробіть один із видів наочності до вивчення мовної теми у 6 класі (опорний конспект, узагальнюючу таблицю чи схему). Тему виберіть самостійно.

10. У якому класі, при вивченні яких тем подані завдання можуть бути використані для створення проблемних ситуацій?

А. Розгляньте слова, записані на дошці. Спробуйте пояснити, чому в одних випадках є апостроф, а в інших – немає?

В'ялити, торф'яний, верб'я, рум'яний – свято, горохвяний, різьбяр, тьмяний.

Б. Чи належать слова *двійка, п'ятірка, десяток і два, п'ять, десять* до однієї частини мови, якщо числове значення у них однакове? Обґрунтуйте свою думку.

В. Спробуйте довести, що подані слова можуть виступати різними частинами мови.

Долину, мати, три, ніс, віз, край, назустріч, мила, мудрий.

11. Підготуйтеся до рольової гри. Покажіть використання методів і прийомів проблемного навчання на конкретному матеріалі з української мови для 5 класу.

Рекомендована література

Білоусенко П.І., Явір В.В. Проблемно-ситуативні завдання на уроках української мови: Посібник для вчителя. – К.: Освіта, 1992.
Караман С.О. Методика навчання української мови в гімназії: Навчальний посібник для студентів вищих закладів освіти. – К.: Ленвіт, 2000.

*Кулінська Л.*П. Екранна і звукова наочність на уроках української мови. Посібник для вчителів. – К.: Рад. школа, 1986.

Лукач С.П. Бесіда на уроках мови. Посібник для вчителя. – К.: Рад. школа, 1990.

Олійник І.С., Іваненко В.К. та ін. Методика викладання української мови в середній школі/ За ред. І.С.Олійника. – К.: Вища школа, 1989.

Передрій Г.Р. Робота з орфографічним словником на уроках української мови// Методика викладання української мови і літератури: Республіканський науково-методичний збірник. – К.: Рад школа, 1990. - Вип. 11. – С.87-92.

Скуратівський Л.В. Пізнавальні завдання з української мови. – К.: Рад. школа, 1987.

Контрольні завдання для самостійної роботи

I рівень

Ураховуючи суперечність між тим, що учні знають, і тим, що вони повинні знати, розробіть 10 проблемних ситуацій (задач) на матеріалі вивчення окремих тем шкільного курсу мови.

Наприклад.

Проаналізуйте задачу.

У контрольній роботі Василько *не* із словами *нехтувати, недочувати, недодавати, недовиконувати, недоглянути* написав окремо. Коли вчитель перевірив роботу, то підкреслив помилки у написанні наведених слів. Учень не міг зрозуміти, у чому справа, бо знав, що не з дієсловами пишеться окремо.

Як би ви допомогли Василькові? Складіть лінгвістичну казку про написання не *з дієсловами.*

II рівень

Проаналізуйте поданий нижче план-конспект уроку за схемою:

1. Загальні відомості про урок (клас, тема уроку, його мета, тип, структура, відповідність типу уроку меті).
2. Спосіб перевірки домашнього завдання (якість засвоєння теоретичних відомостей, виконання письмових робіт).
3. Форми (методичні прийоми) актуалізації опорних знань, умінь і навичок (усна бесіда, мовний аналіз, невелика письмова робота, використання проблемно-ситуативних завдань). Мотивація навчальної діяльності.
4. Методика вивчення нового матеріалу (ефективність шляхів і засобів реалізації загальнодидактичних і власне методичних принципів навчання, відповідність методів і прийомів меті уроку, логічність, чіткість організації пізнавальної діяльності учнів, їх самостійної роботи та ін.).
5. Організація закріплення набутих знань, формування вмінь і навичок (повторення складних теоретичних питань, використання системи

тренувальних вправ і комунікативних завдань реподуктивниго, аналітичного, творчого характеру, підпорядкованої триєдиній меті уроку, поєднання колективної роботи з індивідуальною, застосування елементів диференційованого навчання).

6. Форми підведення підсумків уроку (бесіда за питаннями вчителя, зв'язна розповідь учня за матеріалом, що вивчався на уроці, групування, класифікація вивченої чи повторюваної теми чи розділу).

7. Зміст домашнього завдання та інструктаж його виконання (обсяг і характер домашніх завдань, їх диференціація, доступність, зв'язок з вивченим на уроці).

8. Висновки і пропозиції (що цінного з аналізованого плану-конспекту уроку Ви взяли б для впровадження у власну педпрактику, чи наявні у розробці уроку недоліки і як їх позбутися).

ПЛАН-КОНСПЕКТ УРОКУ (8 КЛАС)

Тема. **Мова – найважливіший засіб пізнання, спілкування і впливу**

Мета**:** ознайомити учнів з функціями мови, розкрити роль мови як засобу пізнання, спілкування і впливу; розвивати усне й писемне мовлення школярів; виховувати любов до рідної мови.

Методи і прийоми: бесіда, робота з підручником, метод вправ, виразне читання, естетичний коментар.

Обладнання: підручник, робочий словник, текст-епіграф.

Тип уроку: урок вивчення нового матеріалу.

Ти зрікся мови рідної. Тобі
Твоя земля родити перестане,
Зелена гілка в лузі на вербі
Від доторку твого зів'яне!
Ти зрікся мови рідної. Нема
Тепер у тебе роду, ні народу.

Д.Павличко

Хід уроку

I. Оголошення теми і мети уроку.

II. Актуалізація опорних знань

1. Розгляньте записаний на дошці робочий словник:

мова – мовлення – спілкування
рідна мова
культура мовлення
функції мови: комунікативна, мислеоформлююча, пізнавальна, естетична.

- У чому різниця між поняттями мова – мовлення – спілкування?

2. Виразно прочитайте епіграф до уроку, розкрийте його підтекст. Які виражальні засоби мови використав автор для передачі основної думки?

3. Що включає культура мовлення людини?

III. Вивчення нового матеріалу.

1. Самостійна робота з підручником. Вправа 1:

а) прочитайте текст, які функції може виконувати мова; б) зробіть повідомлення на лінгвістичну тему "Мова – найважливіший засіб спілкування, пізнання впливу.

2. Пригадайте і запишіть вірші, прислів'я про мову. Зробіть естетичний коментар до них.

IV. Закріплення вивченого матеріалу.

1. Виразно прочитайте текст. Які поради для розвитку культури мовлення ви запам'ятали? Назвіть засоби зв'язку речень у тексті.

Мова людська – невичерпна скарбниця, яка володіє таким запасом різноманітних засобів для оформлення думки, здійснення комунікативних актів, реалізації естетичних потреб і етичних норм, що людина впродовж свого свідомого життя до дна осягнути цей запас не може…

Культура мовлення – це одна з ознак загальної культури людини.

Для досягнення високого рівня культури мовлення необхідно: 1) постійно тренувати пам'ять, удосконалювати навички логічного мислення; 2) навчитися чути себе, слухати співбесідника, прислухатися до мовлення різних людей – вчитися у них різноманітності мовлення; 3) багато читати; 4) бездоганно засвоїти норми літературної мови, її правила, користуватися ними осмислено, творчо; 5) постійно стежити за новою довідковою літературою (За Н.Бабич).

2. Прочитайте у підручнику основні правила спілкування (див. вправу 5). Чи завжди ви дотримуєтеся їх у повсякденному житті?

3. Виконайте вправу 7:

прочитайте текст, визначте його основну думку, усно перекажіть.

4. Творча робота.

Напишіть розповідь про роль культури спілкування у вашому житті.

Додаток.

Роль культури спілкування у моєму житті

Я розповім вам історію про відвідини сусіда, якому також тринадцять років.

- Привіт, Олексію! Рада тебе бачити. Як у тебе справи в школі, що нового? – запитала я.

Як бачите, чемність, привітність і доброзичливість повинні бути завжди на першому місці.

Поки я знімала верхній одяг, Олексій запропонував мені чай з пиріжками. Я сказала йому:

- Щиро дякую.

За чаєм мій сусід із захопленням розповідав про свої новини. Я ж у той час уважно його слухала і не перебивала. Згодом Олексій почав розпитувати мене про наш улюблений вид спорту – футбол. Тут я дала волю своїм почуттям та емоціям.

Погостювавши трохи, я звернулася до господаря:

- Усе це добре, друже, та вибач, мені час іти додому, ще ж потрібно підготувати уроки. Дякую тобі за спілкування. Мені буде приємно, якщо ти завітаєш до нас у суботу. Не ображайся. До зустрічі.

- Прощавай, - усміхнувся Олексій.

Ось і все. Той день був справді приємним, тому що ми дотримувалися основних правил спілкування. Хочеться, щоб кожен був таким привітним, як мій товариш (Учениця 8 кл. Олена Г.).

V. Підсумки.

1. Запитання до учнів:

- ***Чому мова є найважливішим засобом спілкування, пізнання, впливу?***
- ***Як виявляється взаємозв'язок між розвитком суспільства і розвитком мови?***

VI. Домашнє завдання.

Вивчіть параграф 1, виконайте вправу 11; творчі учні додатково підготуйте повідомлення на тему "Роль діалогів у розмовному стилі".

III рівень

Розробіть фрагмент уроку з використанням ефективних методів і засобів навчання на тему "Поняття про фразеологізми" (6 клас).

Тема 6

ТИПИ УРОКІВ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ І МЕТОДИКА ЇХ ПРОВЕДЕННЯ

Урок – основна ділянка навчально-виховного процесу, на якій учитель щоденно здійснює освіту, виховання і всебічний розвиток учнів.

Василь Сухомлинський

Запитання і завдання для самопідготовки

1. Визначте методичні вимоги до сучасного уроку української мови.
2. Ознайомтеся з відомими класифікаціями уроків мови. Які типи уроків виділяє О.М.Біляєв?
3. Назвіть структурні елементи уроків української мови (відповідно до типології О.М.Біляєва).
4. Що Ви розумієте під поняттям "комбінований урок"? Чи доцільно визначати його як окремий тип уроку української мови?
5. Підготуйтеся до ділової гри – науково-практична конференція "Типи уроків української мови". Теми виступів доберіть самостійно та узгодьте з викладачем.

6. Зробіть усний аналіз відвіданого Вами уроку української мови, враховуючи наведений матеріал.

"Для піднесення якості уроку велику роль відіграє правильний аналіз, в результаті якого всебічно розглядається хід уроку, його позитивні і негативні сторони, закріплюються досягнені успіхи, намічаються шляхи усунення недоліків, що сприяє вдосконаленню кваліфікації педагога…

Проаналізувати урок – значить добре розібратися в ньому, оцінити методичні прийоми, застосовані вчителем, виявити недоліки і помилки, що мали місце на уроці, з метою застереження повторення їх у майбутньому.

Щоб вільно орієнтуватись в уроці, треба належно готуватися до його відвідання – переглянути відповідний параграф підручника та наявну методичну літературу, заздалегідь продумати хід і методику уроку.

Спостерігаючи урок, слід з'ясувати, чи правильно визначені вчителем тема і мета уроку. Іноді формулювання теми може бути невиразним, йти врозріз з програмою, а мета уроку – визначатися надто загально або однобічно, так, що не охоплює всіх завдань уроку.

Далі важливо встановити тип і структуру уроку…

Подальший аналіз можна проводити двома способами – визначити спочатку позитивні, а потім негативні якості уроку або за його етапами…

Закінчується аналіз уроку підведенням підсумків і пропозиціями щодо покращання уроку" (Бєляєв О.М. Шляхи піднесення ефективності уроку з української мови в 5-8 класах. – К.: Рад. школа, 1967. – С.122-126).

7. Проаналізуйте поданий фрагмент конспекту уроку. Висловіть свої міркування щодо цієї розробки. З яким елементом уроку Ви не згодні?

Тема. **Розділові знаки у складному безсполучниковому реченні (9 клас)**

Мета: поповнити знання учнів про пунктограми у складному безсполучниковому реченні; виробляти в них уміння й навички інтонувати складні безсполучникові речення, правильно розставляти розділові знаки, розвивати усне і писемне мовлення, увагу, спостережливість, чуття мови; виховувати бережне ставлення до природи.

Тип уроку: урок вивчення нового матеріалу.

Хід уроку

I. Актуалізація опорних знань.

1. Зробіть повідомлення на тему "Складне безсполучникове речення".

2. Дайте рецензію на повідомлення однокласника.

II. Вивчення нового матеріалу.

1. Оголошення теми, мети уроку.

2. Виразно прочитайте текст. Визначте смислові відношення між частинами безсполучникових речень. Зверніть увагу на розділові знаки в них.

Пригода в лісі

Одного разу, пересиливши острах, до лісу вимандрував сільський свинопас. Забравшись на галявину, зарослу дорідними суницями, заповзявся збирати смакові ягоди. Аж тут зачувся шурхіт сухостою, - підняв голову й оторопів: прямісінько на нього чалапав волохатий володар нетрів. Нараз свинопас сіпнувся утікати, але було пізно – клишоногий стояв поруч, простягаючи дебеле лапище. Глянув чоловік на нього й відсахнувся: на опухлій і закривавленій долоні стирчала розкарякувата скапка. Зрозумівши, в чому річ, свинопас витяг деревину, і ведмідь пішов геть (За В.Скуратівським).

3. Самостійна робота з підручником.

Прочитайте параграф про пунктограми в безсполучникових реченнях. Накресліть в зошиті схеми складних безсполучникових речень з різними розділовими знаками.

ІІІ. Закріплення вивченого матеріалу.

1. Пояснювальний диктант (запишіть речення , поясніть розділові знаки).

На узгір'ї жовтіли розквітлі кульбаби, гуділи джмелі, і життя навколо було таке прекрасне (О.Донченко). Земля добра, вона людей годує. Не я б'ю – лоза б'є (Нар. тв.). Учитель зірвав суху бадилинку, кинув у воду; вона враз заворушилася, попрямувала до вузького, як жилка, витоку. Здогадуюся: сьогодні в сусіда мають зводити зруб нової хати; там, очевидячки, уже й тато з мамою (За В.Скуратівським).

2. Зробіть синтаксичний розбір речення.

Садок вишневий коло хати, хрущі над вишнями гудуть, плугатарі з плугами йдуть, співають ідучи дівчата… (Т.Шевченко).

3. Творча робота.

Напишіть мініатюру асоціативного характеру, використовуючи складні безсполучникові речення (асоціації: людина – природа, душа – екологія, трагедія душі – природи…).

Рекомендована література

Бєляєв О.М. Сучасний урок української мови. – К.: Рад. школа, 1981.

Караман С.О. Методика навчання рідної мови в гімназії: Навчальний посібник для студентів вищих закладів освіти. – К.: Ленвіт, 2000.

Методика навчання рідної мови в середніх навчальних закладах/ За ред. М.І.Пентилюк. – К.: Ленвіт, 2000.

Олійник І.С. Іваненко та ін. Методика викладання української мови в середній школі/ За ред. І.С.Олійника. – К.: Вища школа, 1989.

Контрольні завдання для самостійної роботи

І рівень

Розробіть план-конспект уроку вивчення нового матеріалу з мови. Проведіть його в базовій школі. Зробіть самоаналіз уроку за схемою:

1. Тема, мета, тип уроку, його місце у системі уроків вивчення конкретної теми (розділу), доцільність і пропорційність розподілу часу на структурні компоненти.

2. Організація опитування на уроці, об'єктивність оцінювання учнів.

3. Актуалізація опорних знань, умінь і навичок (активізація розумової діяльності учнів).

4. Методика вивчення нового матеріалу (ефективність методів, прийомів, засобів навчання на уроці, послідовність, логічність, чіткість, емоційність мовлення вчителя і учнів).

5. Методи і прийоми закріплення вивченого матеріалу (види вправ, відповідність дидактичного матеріалу навчальній, розвивальній і виховній меті).

6. Обсяг і характер домашнього завдання, інструктаж до його виконання.

7. Підсумок уроку. Відповідність поурочних балів критеріям оцінювання навчальних досягнень учнів.

8. Зазначити, як реалізовувалися загальнодидактичні та методичні принципи навчання впродовж усього уроку.

9. Відзначити, як здійснювався комунікативно-діяльнісний підхід до вивчення матеріалу на уроці.

10. Висновки і пропозиції (результативність уроку; поведінка вчителя і учнів на уроці, загальна оцінка уроку; вказати на шляхи подолання недоліків).

II рівень

Складіть анотований список методичних статей на тему "Нові форми організації сучасного уроку української мови" за поданим зразком.

Зразок.

1. Остапенко Н. Деякі нові форми навчання рідної мови в середніх класах (До питання нетрадиційних форм навчання рідної мови)// Українська мова і література в школі. – 1998. - №1. – С.64-69.

У статті розглядаються деякі нетрадиційні форми навчання рідної мови, які стимулюють творчий пошук учнів. Автор коротко аналізує наявні в науковій літературі класифікації нових форм уроків. На основі досвіду вчителів-словесників виділено найбільш поширені нетрадиційні форми уроків мови (уроки-змагання, уроки-семінарські заняття, уроки-подорожі, уроки-заліки, уроки-звіти, уроки-захисти творчих робіт). Автор робить висновок, що такі форми краще використовувати під час формування вмінь та навичок або ж з метою узагальнення та систематизації знань, умінь та навичок школярів з певної теми чи розділу. Для прикладу в статті вміщено розробку уроку узагальнення і систематизації знань, умінь та навичок учнів з теми "Прикметник як частина мови" (6 клас). Ефективність нестандартних форм навчання простежується у статті також на матеріалах до уроку розвитку зв'язного мовлення на тему "Твір-опис процесу праці" (7 клас).

Для студентів-філологів та вчителів-словесників.

III рівень

Опрацюйте статтю Л.І.Бондарчук "До джерел життєдайного самобутнього мислення" (Дивослово. – 1999. - № 11. – С.20-24) і на її основі складіть поради вчителю-словеснику щодо організації сучасного уроку української мови.